

УДК 811.161.3+811.512.156

Ю. А. Петрушэўская

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі,
УА «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова», г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь

**ПРЫКАЗКІ-АНАЛАГІ Ў ГЕНЕТЫЧНА І АРЭАЛЬНА ДАЛЁКІХ МОВАХ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І ТУВІНСКАЙ МОЎ)**

Артыкул прысвечаны вызначэнню і верыфікацыі магчымасці існавання ў прыказкавым фондзе беларускай мовы тыпалагічна значных падабенстваў (прыказкавых аналагаў) у параўнанні з прыказкамі тувінскай мовы, абумоўленых адсутнасцю моўнай роднасці і арэальнай блізкасці. Устаноўлена, што ў беларускім прыказкавым фондзе каля 100 прыказак маюць аналагі ў тувінскім прыказкавым фондзе. Наяўнасць значнай колькасці і разнастайнасці міжмоўных аналагаў беларускіх і тувінскіх прыказак указвае на тыпалагічную блізкасць прыказкавых фондаў гэтых моў і дазваляе сцвярджаць, што агульнымі для розных моў могуць быць не толькі пэўныя элементы зместу і/або формы прыказак, але і прыказкі самі па сабе (як цэласныя знакі мовы і культуры).

Ключавыя словы: прыказка, беларуская мова, тувінская мова, тыпалагічнае супастаўленне, прыказкавы аналаг.

Уводзіны

Параўнальнае і тыпалагічнае вывучэнне прыказак з'яўляецца адным з найбольш перспектыўных напрамкаў сучаснай лінгвістычнай парэміялогіі [1; 2; 3]. Як паказваюць найноўшыя даследаванні, ад таго, наколькі добра вызначаны прыказкавы адпаведнікі ў іншых мовах, залежыць адэкватнасць апісання ўласна нацыянальнага кампанента ў прыказкавым фондзе [4; 5; 6], выяўлення этнакультурных і аксіялагічных асаблівасцей прыказкавай карціны свету [7; 8; 9; 10; 11], дыферэнцыяцыя агульнага і спецыфічнага ў семантыцы, структуры і функцыях прыказак [12; 13; 14].

У гэтым сэнсе адной з праблем супастаўляльнай і тыпалагічнай парэміялогіі з'яўляецца пошук у розных мовах (найперш, генетычна, тыпалагічна і арэальна далёкіх) такіх прыказкавых адпаведнікаў, якія б як мага больш супадалі як у семантычным, так і ў фармальным плане (прыказак-аналагаў). У сваю чаргу, для беларускай мовы фіксацыя ў яе прыказкавым фондзе адзінак, аналагічных прыказкам у іншых мовах, з'яўляецца адным з найважнейшых паказчыкаў ступені нацыянальна-культурнай адметнасці. Выбар для супастаўлення адной з цюркскіх моў (тувінскай) мае выключнае значэнне як для верыфікацыі самой магчымасці існавання прыказак-аналагаў у генетычна, тыпалагічна і арэальна далёкіх мовах, так і для вызначэння аналагічных прыказак у межах параўнання дадзенай пары моў – беларускай і тувінскай.

Беларускія прыказкі даволі грунтоўна даследаваны ў параўнальным плане ў дачыненні да шэрага славянскіх і германскіх моў [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. На гэтай падставе былі выдзелены і верыфікаваны ў складзе прыказкавага фонду беларускай мовы як агульныя з іншымі мовамі адзінкі [22], так і ўнікальныя (адзінкі, якія выступаюць прамымі носьбітамі нацыянальна-культурнай семантыкі) [23]. Разам з тым прыказкавы фонд беларускай і тувінскай моў ніколі спецыяльна не супастаўляліся ў плане вызначэння ў іх складзе аналагічных адзінак.

У адрозненне ад беларускіх прыказак, тувінскія парэміі на сённяшні дзень амаль не вывучаны ў параўнальным і тыпалагічным аспектах. Да нядаўняга часу тувінскія прыказкі параўноўваліся пераважна з рускімі [24], англійскімі [25], нямецкімі [26]. Аднак «пословицы тувінскага народа не существуют изолированно, входят в евразийский паремиологический континуум, в котором коррелируют как с азиатскими, так и европейскими пословичными фондами» [13, с. 243]. Найноўшыя даследаванні паказваюць, што ад ступені вывучанасці і адпаведнасці іншамоўных прыказкавых адзінак залежыць правільнасць перакладу тувінскіх прыказак на іншыя мовы [12], дакладнасць выяўлення аб'ёму і характару ўласна нацыянальнага кампанента ў прыказкавым фондзе тувінскай мовы [6; 13], адэкватнасць устанавлення этналінгвакультурных і аксіялагічных дамінант прыказкавай карціны свету тувінскага народа [9; 10], дыферэнцыяцыя тыпалагічна агульнага і спецыфічнага ў структуры тувінскіх прыказак [27; 28]. Прыказкавы фонд тувінскай мовы толькі пачынае выкарыстоўвацца для параўнання з беларускімі прыказкамі.

Мэта даследавання – вызначыць і верыфікаваць магчымасць існавання прыказак-аналагаў у генетычна і арэальна далёкіх мовах на матэрыяле адной са славянскіх моў (беларускай) і адной з цюркскіх моў (тувінскай).

Актуальнасць і навуковая навізна даследавання заключаецца ў тым, што супастаўляльны аналіз прыказак беларускай і тувінскай моў (на падставе структурна-семантычнага мадэлявання на шырокім моўным фоне) дазволіць выявіць прыказкавыя аналагі як тыпалагічна значныя (агульныя для вялікай колькасці моў), так і спецыфічныя (характэрныя толькі для гэтых дзвюх моў і генетычна або арэальна блізкіх ім моў).

Метады і метадалогія даследавання

Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляецца тэорыя лінгвістычнай парэміялогіі [29; 30; 31], тэорыя прыказкі як афарыстычнай адзінкі мовы [32; 33; 34], тэарэтычныя асновы супастаўлення прыказкавых фондаў беларускай і іншых моў [35; 36; 37]. У даследаванні выкарыстана методика міжмоўнага параўнання з апорай на тэорыю структурна-семантычнага мадэлявання ў парэміялогіі [4; 38].

Абраны для аналізу сінхранічны падыход з выкарыстаннем аднабаковай сінхранічнай праекцыі дазваляе пакінуць за межамі даследавання шляхі і спосабы пранікнення той ці іншай прыказкі з адной мовы ў іншую (што не дазваляе зрабіць дыяхранічны ці параўнальна-гістарычны аналізы), а сканцэнтравана увагу на непасрэдным факце наяўнасці прыказак-аналагаў у розных мовах і, на наш погляд, дазваляе адназначна і аб'ектыўна дыферэнцаваць прыказкі ў дадзенай мове па крытэрыі спецыфічнасці vs. агульнасці (аналагавасці) у адносінах да іншых моў і па характары агульнасці (інтэрнацыянальнасці vs. універсальнасці). Гэты падыход даказаў сваю выніковасць падчас папярэдніх даследаванняў па пошуку паралеляў беларускіх прыказак у шэрагу славянскіх, балтыйскіх, германскіх і раманскіх моў [22], а таксама фіна-ўгорскіх [39] і цюркскіх моў [40].

Фактычны матэрыял даследавання – звыш 12000 беларускіх прыказак, адабраных са зборніка «Прыказкі і прымаўкі» (1976) М. Я. Грынблата [41], а таксама шэрага іншых даведнікаў [20; 21]. Асноўным матэрыялам для супастаўлення паслужылі 770 тувінскіх прыказак, адабраных з дапамогай фронтальнай выбаркі з храналагічна найноўшага зборніка «Пословицы и поговорки тувинского народа» (2020) Б. К. Будупа [42], а таксама даведніка «Тувинские пословицы и поговорки» (1966) М. Хадаханэ і О. Саган-оол [43]. Акрамя гэтага, у даследаванні выкарастаны матэрыялы палілінгвальных парэміяграфічных крыніц [15; 16; 17; 18; 19; 44; 45].

У даследаванні часткова выкарыстаны вынікі папярэдняга супастаўляльнага вывучэння беларускай і тувінскай моў у плане пошуку ў іх прыказкавых паралелей [40], а таксама параўнання беларускіх іншамоўных прыказак у аспекце вызначэння іх тыпалагічнай блізкасці і нацыянальна-культурнай спецыфічнасці [22; 23].

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

У выніку супастаўлення беларускага і тувінскага прыказкавых фондаў устаноўлена, што яны маюць даволі вялікую колькасць міжмоўных аналагаў (каля 100 адзінак). Для беларускай мовы гэта невялікая колькасць, аднак для тувінскай мовы такія прыказкі складаюць 12,6% ад усяго яе прыказкавага фонду [40, с. 245].

Як вядома, найбольш тыпалагічна значымі паказчыкамі адпаведнасці прыказак у розных мовах з'яўляюцца, па-першае, тоесныя структурна-семантычныя мадэлі, па-другое, ідэнтычныя лексічныя кампаненты, і па-трэцяе, аналагічныя адзінкі [4, с. 1015–1016]. Параўнальны аналіз прыказак беларускай і тувінскай моў паказаў наяўнасць усіх тыпаў тыпалагічна значных адпаведнікаў, якія маюць нераўнаважны аб'ём у тувінскім прыказкавым фондзе [40].

Да прыказак-аналагаў можна адносіць такія адзінкі, якія маюць у розных мовах тоесныя змест і форму (характарызуюцца аднолькавымі значэннямі, максімальна блізкімі сінтаксічнымі структурамі, лексіка-граматычнымі арганізацыямі, вобразна-паняціннымі планами), аднак могуць пры гэтым мець пэўныя фармальныя варыянты ў кожнай з моў – нацыянальныя прыказкавыя варыянты адной агульнай для дадзеных моў прыказкі. Пры гэтым «список иноязычных аналогов пословицы данного языка всегда остаётся открытым, поскольку количественно и качественно детерминирован прежде всего экстралингвистическими факторами (зависит от количества языков, избранных для анализа, а также от качества паремиографического описания каждого из них). Однако использование всей доступной полноты поиска и идентификации иноязычных аналогов даёт основания для установления характера общности пословицы данного языка с пословицами других языков» [4, с. 1020]. Варта адзначыць, што відавочнасць аналагічнасці прыказак у розных мовах узрастае прама прапарцыянальна памяншэнню колькасці моў, якія супастаўляюцца, і дэманструе сваё максімальнае праўленне пры параўнанні дзвюх моў. Гэта, у сваю чаргу, азначае, што для дадзенай пары моў устаноўленне прыказак-аналагаў заўсёды будзе мець аб'ектыўны падставы і вычарпальны спіс аналагічных прыказак.

Беларускія прыказкі, якія маюць тувінскія аналагі, дыферэнцуюцца па характары міжмоўнай агульнасці на тры найбольш значныя ў тыпалагічным плане групы: універсальныя, інтэрнацыянальныя, а таксама агульныя для беларускай, тувінскай і рускай моў.

1. Універсальныя прыказкі ў беларускай і тувінскай мовах. Праблема ўстанаўлення ўніверсальных характарыстык нацыянальных прыказкавых фондаў застаецца дыскусійнай і сёння. У нашым даследаванні да ўніверсальных мы аднеслі прыказкавыя адзінкі, якія фіксуюцца ў розных мовах (як роднасных, так і няроднасных; як з наяўнасцю, так і без наяўнасці арэальных кантактаў), у тым ліку ў беларускай і тувінскай. Універсальнасць прыказкавай адзінкі нельга растлумачыць з пункту гледжання генетычнай ці арэальнай блізкасці моў, а таксама іншамоўных запазычанняў ці лінгвакультурнага трансферу [4, с. 1006–1008].

Так, да ўніверсальных прыказкавых аналагаў можна аднесці беларускую прыказку *Рыба пачынае смярдзець з галавы*; *Рыбіна перш з галавы ваніць, а пасля з хваста* [41, кн. 1, с. 341] і яе тувінскі аналаг *Балык бажындан чыдыыр, Терек өзээнден иришр* ‘Рыба з галавы тухне, Таполя з сярэдзіны гніе’ [42, с. 20]. Гэтыя адзінкі ў дзвюх мовах з’яўляюцца нацыянальнымі варыянтамі ўніверсальнай прыказкі, якая зафіксавана ў 39 мовах: балгарскай – *Рибата от главата вонее (се / са ввонява / всмърдява)* (‘Рыба з галавы пахне / смярдзіць / памірае’); польскай – *Ryba psuje się (czeknie) od głowy* (‘Рыба псуецца / смярдзіць з галавы’); рускай – *Рыба загнивает (гниёт, воняет, тухнет) [всегда] с головы*; славацкай – *Od hlavy ryba smrdí* (‘З галавы рыба смярдзіць’); славенскай – *Iz glave riba smrdi* (‘З галавы рыба смярдзіць’); украінскай – *Vid glavy riba smerditъ (pochinae)*; чэшскай – *Od hlavy ryba smrdí* (‘З галавы рыба смярдзіць’); латышскай – *Zivs sāk pūt no galvas* (‘Рыба пачынае распадацца з галавы’); літоўскай – *Žuvis nuo galvos pradeda dvokti* (‘Рыба з галавы пачынае смярдзець’); англійскай – *Fish begins to stink at the head* (‘Рыба пачынае смярдзець з галавы’); нямецкай – *Der Fisch fängt am Kopf an zu stinken* (‘Рыба пачынае з галавы смярдзець’); іспанскай – *El pez, por la cabeza hiede* (‘Рыба з галавы смярдзіць’); італьянскай – *Il pesce comincia a puzzare dal capo (dalla testa)* (‘Рыба пачынае смярдзець з галавы / ад галавы’); французскай – *Le poisson commence toujours à sentir par la tête* (‘Рыба заўсёды пачынае смярдзець з галавы’); венгерскай – *A hal is a fejétől büdösödik* (‘З галавы рыба смярдзіць’) і інш. [44, р. 440–442]. Усе пералічаныя адзінкі аб’ядноўваюцца ў межах адной універсальнай прыказкавай мадэлі «Fish always begin(s) to stink / decay at the head (or ...stink(s) first at the head) (‘Рыба заўсёды пачынае смярдзець / распадацца з галавы або ...смярдзіць спачатку з галавы)’» [44, р. 440].

Яшчэ адна беларуская прыказка *Дурная галава нагам спакою не дае*; *За дурною галавою нагам небалазе (няма пакою)*; *За дурной галавой <спіна балиць> нагам непокой* [41, кн. 2, с. 247] і яе аналагі ў тувінскай мове *Тенек баи бут човадыр* ‘Дурная галава нагам спакою не дае’ [42, с. 51] аб’ядноўваюцца ў адну ўніверсальную прыказкавую мадэль «He that has not (in his) head, should have (in his) feet (v1) (‘Той, у каго няма у (яго) галаве, павінен мець у (яго) нагах’); A stupid head makes much work to the feet (v2) (‘Дурная галава робіць шмат працы нагам’))» [44, р. 280] і маюць аналагі ў шэрагу розных моў, напрыклад: балгарскай – *Който е слаб в главата, трябва да е здрав в краката* (‘Кожны, хто слабы ў галаве, павінен быць моцным у нагах’); польскай – *Kto nie ma w głowie, ten ma w nogach* (‘Хто не мае ў галаве, мае ў нагах’); рускай – *За дурной головой и ногам непокой*; славенскай – *Kdor nima v glavi, ima (mora imeti) v peti* (‘Хто не мае ў галаве, мае / павінен мець у пятах’); украінскай – *За дурною головою ногам лихо (i ногам нема спокою)*; чэшскай – *Co není v hlavě, musí být v nohou* (‘Што не ў галаве, павінен быць у нагах’); латышскай – *Ja nav gudras galvas, turi vieglas kājas* (‘Калі няма мудрай галавы, май лёгкія ногі’); літоўскай – *Durna galva – kojoms klapatas / vargas* (‘Дурная галава – ногі ў клопатах / ў бядзе’); англійскай – *Little wit in the head makes much work for the heel / feet* (‘Маленькі розум у галаве робіць шмат працы для пят / для ног’); нямецкай – *Was der Kopf vergisst, müssen die Füße entgelten* (‘Што галава забывае, ногі павінны плаціць’); іспанскай – *Quien no tiene cabeza, debe tener piernas* (‘Хто не мае галавы, павінен мець ногі’); італьянскай – *Chi non ha testa / cervello / giudizio, abbia gambe* (‘У каго няма галавы / мозгу / меркаванняў, у таго ёсць ногі’); фінскай – *Tyhmän pään takii kärsii koko ruuimis* (‘З-за дурной галавы пакутуе ўсё цела’) [44, р. 280–282].

Універсальнымі з’яўляюцца беларуская прыказка *Адна бяда не ходзіць <другую за сабою водзіць>* [41, кн. 1, с. 44] і яе тувінскі аналаг *Бакка бак улажыр* ‘Бяда не прыходзіць адна’ [42, с. 89], якія адносяцца да ўніверсальнай прыказкавай мадэлі «Misfortunes seldom / never come alone (v1) (‘Няшчасці рэдка прыходзяць па аднаму / ніколі не прыходзяць па аднаму’); One misfortune follows / leads the other (v2) (‘Адно няшчасце ідзе за іншым / прыводзіць да іншага’); From one misfortune many / another follow(s) (v3) (‘З аднаго няшчасця шмат / яшчэ вынікае’)» [44, р. 59–64].

Да ўніверсальных адзінак адносіцца і беларуская прыказка *Барджэй, ды не спяшайся (не ханайся) дужа* [41, кн. 1, с. 179–180] і яе аналаг у тувінскай мове *Далашканда тваар, Таваярлаанда далааш* ‘Спяшаешся, але стрымлівай сябе’ [42, с. 96], якія аб’ядноўваюцца ў межах адной універсальнай прыказкавай мадэлі «Make haste slowly (v1) (‘Спяшайцеся павольна’); (If you) go slowly, you get far / farther (or go safely, or arrive sooner) (v2) (‘Калі ісці павольна, будзеце далека / далей; або...будзеце ў бяспецы; або ...прыйдзеце раней’)» [44, р. 241–244].

2. Інтэрнацыянальныя прыказкі ў беларускай і тувінскай мовах. Да такіх прыказка-аналагаў мэтазгодна адносіць адзінкі, якія фіксуюцца як у беларускай і тувінскай, так і ў іншых мовах, аднак (у адрозненне ад універсальных) не маюць шырокага распаўсюджвання і з'яўляюцца, як правіла, або вынікам генетычнай агульнасці моў, або запазычаннямі з іншых моў (пераважна з адной ва ўсе іншыя), у тым ліку з шырока вядомай тэкставай крыніцы (фальклорнай, літаратурнай, сакральнай). Інтэрнацыянальныя прыказкі (у параўнанні з універсальнымі) маюць значна меншую варыяцыйнасць у розных мовах, якая рэалізуецца галоўным чынам у форме замены аднаго лексічнага кампанента (як правіла, сінонімам), радзей – дадання новай структурнай часткі.

Так, беларуская прыказка *Жыццё – <гэта> барацьба (змаганне)* не толькі мае тувінскі аналаг *Амыдырал – демисел* 'Жыццё – <гэта> барацьба' [42, с. 85], але і дастаткова шырока функцыянуе ў розных еўрапейскіх мовах у якасці крылатага выслоўя з трагедыі «Ікэтідес» («Просьбіткі»), старажытнагрэчаскага паэта і драматурга Эўрыпіда (каля 480–406 да н. э.), якое таксама набыло папулярнасць на лацінскай мове *Vivere est militare* як цытата з «Epistulae morales ad Lucilium» («Лісты да Луцылія на маральныя тэмы», 63–64) вядомага старажытнарымскага дзяржаўнага дзеяча, філосафа і пісьменніка Сенекі Малодшага (каля 4 да н. э. – 65 н. э.) [20, с. 44] і даўно стала часткай агульнаеўрапейскага парэмійнага фонду.

Яшчэ адна беларуская прыказка *Вясенні дзень год корміць* [41, кн. 1, с. 75] мае аналаг у тувінскай мове *Частың хуну – Чылдын чеми* 'Вясенні дзень год корміць' [42, с. 65], а таксама аналагі ў яшчэ трох славянскіх мовах: польскай – *Na wiosnę dzień karmi rok* ('Увесну дзень год корміць'); рускай – *Весенний день год кормит*; украінскай – *Весняний день рік кормить*; *Весняний день рік годує* [22, с. 138].

Беларуская прыказка *Катку забавука, а мышцы смерць; Катку жартушкі, а мышы смяртушкі; Кошцы жартушкі (смах), а мышцы смерць* [41, кн. 1, с. 208] мае аналаг не толькі ў тувінскай мове *Кускеге халап, Дишке оюнчук* 'Для мышы смерць, Для ката цацка' [42, с. 110], а таксама і ў польскай – *Kotowi żart, a myszce śmierć* ('Катку жарты, мышцы смерць'); рускай – *Кошке игрушки, [а] мышке – слёзки*; украінскай – *Китці іграшки, а мишиці смерть*; латышскай – *Kajcim spēle (v. prieks), pelei nāve (v. asaras)* ('Гульні кошкі, мышцы смерць / слёзы'); літоўскай – *Katei žertas, pelei smertis* ('Катку жарты – мышцы смерць'); нямецкай – *Der katzen spiel ist der maus tod* ('Кошка грае – мышцы смерць') [22, с. 186].

Да інтэрнацыянальных адзінак адносяцца таксама беларускія прыказкі *У страху вялікія вочы і У страху вочы на яблыку* [41, кн. 2, с. 295] і яе тувінскі аналаг *Кортук кижиниң караа куску* 'У баязлівага вочы вялікія' [42, с. 109], паколькі маюць дакладныя адпаведнікі ў шэрагу еўрапейскіх моў, напрыклад: польскай – *Strach ma wielkie oczy* ('У страху вочы вялікія'); рускай – *У страху (У страху) глаза велики*; украінскай – *У страху великі очі*; латышскай – *Bailēm lielas acis* ('У страху вочы вялікія'); літоўскай – *Baimė turi dideles akis* ('У страху вочы вялікія'); англійскай – *Fear has magnifying eyes* ('У страху вочы вялікія'); нямецкай – *Furcht hat große Augen* ('У страху вочы вялікія'); іспанскай – *El miedo abulta las cosas* ('Страх усё перабольшвае'); французскай – *La peur a de grands yeux* ('У страху вочы вялікія') [22, с. 282].

3. Агульныя прыказкі для беларускай, тувінскай і рускай моў – гэта або незалежныя запазычання з рускай мовы ў беларускую і ў тувінскую, або агульныя для беларускай і рускай моў прыказкі, якія трапілі ў тувінскую мову ў выніку запазычання з рускай. Варта заўважыць, што тувінскі народ, як і беларускі, за апошнія паўтара стагоддзя трапіў пад наймацнейшыя ўплывы рускай культуры і рускай мовы, і абодва гэтыя ўплывы аказвалі ў розныя гістарычныя перыяды сваё ўздзеянне на культуру і мову тувінцаў, што не магло не паўплываць не толькі на склад прыказкавага фонду тувінскай мовы, але і на асобныя яго адзінкі, у тым ліку на нарматыўную інтэрпрэтацыю іх формы і плана зместу.

У беларускай мове распаўсюджана прыказка *Шукай, дык знойдзеш* [41, кн. 2, с. 454] і яе канверсіўны варыянт *Не шукаючы, не знойдзеш* [41, кн. 2, с. 454], аналагі якіх у тувінскай мове падпалі пад моцны ўплыў рускай мовы. Так, у «Тувінска-рускім слоўніку» пад рэдакцыяй Э. Р. Ценішава (1968) інтэрнацыянальная тувінская прыказка *Сураанын тыт алыр, кузээнин чедит алыр* 'Будеш іскаць – найдэш, захочеш – добьёшься' [46, с. 269] змешчана двойчы, аднак у другі раз перакладаецца на рускую мову як 'Если хочешь, то добьёшься, если ищешь, то найдешь' [46, с. 391] з інверсіяй структурных частак і з сінтаксічнай трансфармацыяй бяззлучнікавага складанага сказа ў складаназалежны. Блізкі пераклад фармальнага варыянта гэтай прыказкі прыводзіцца і ў новым зборніку прыказак і прымавак тувінскага народа: *Дилээнин тывар, Сураанын чедер* 'Калі шукаеш, то знойдзеш, Калі хочаш, то дасягнеш' [42, с. 97]. Такія пераклады ўзніклі пад відавочным уплывам надзвычай папулярнага ў сучаснай рускай мове крылатага выслоўя *Кто хочет – тот добьётся, / Кто ищет – тот всегда найдёт* (у прыпеве «Песні пра вясёлы вецер» кампазітара І. А. Дунаеўскага на вершы паэта В. І. Лебедзева-Кумача з кінафільма "Дзеці капітана Гранта" рэжысёра У. П. Вайнштока, 1936 г.), другая частка якога ўтворана ад рускай прыказкі *Ищите и обряцете* [47, с. 391], што ўзыходзіць да евангельскага афарызма з Нагорнай пропаведзі Ісуса Хрыста: «Просите, и дано будет вам;

ищите, и найдете; стучите, и отворят вам» [21, т. 1, с. 131]. Паказальна, што ў беларускай мове ёсць як запазычаны аналаг гэтай рускай прыказкі *Шукайце і знойдзеце* [22, с. 197], так і прыказкавы аналаг крылатага выслоўя з кінафільма – *Хто шукае, той заўсёды знойдзе* [45, с. 283].

Агульныя з рускай мовай прыказкі-аналагі ў беларускай і тувінскай мовах часткова фіксуюцца таксама і ва ўкраінскай мове (як запазычанні з рускай).

Так, беларуская прыказка *Грошы – вада* [22, с. 144] мае аналагі ў тувінскай мове *Акиша дээрге суг* ‘Грошы – гэта вада’ [42, с. 88] і ў рускай – *Деньги – вода в решете: не заметишь, как утекут* і ва ўкраінскай – *Гроші – як вода: крізь пальці протікають* аналагі [22, с. 144].

Беларуская прыказка *Родная зямля – маці, чужая старонка – мачаха* [41, кн. 1, с. 290] мае аналаг у тувінскай мове *Өскен чери – төрэн ие, Өскелерниши – соңгу ие* ‘Родная зямля – маці, Чужая зямля – мачаха’ [42, с. 45] і ў рускай *Родная сторона – мать, чужая – мачеха* і *Чужая сторона мачеха* [47, с. 876], а таксама ва ўкраінскай мове *Рідна сторона – мати, чужа – мачуха* [22, с. 297].

Яшчэ адна беларуская прыказка *Слухам зямля поўна (поўніцца); Зямля чуткамі поўніцца* [41, кн. 2, с. 392] мае аналагі ў тувінскай мове *Дидир-дидир дитти долган* ‘Чуткамі поўная ўся круглая зямля’ [42, с. 97] і ў рускай – *Слухом земля полнится (полная)* [47, с. 830].

Пры гэтам паказальна, што ні адна з беларускіх прыказак, якая мае аналагі ў тувінскай мове (і адначасова ў іншых мовах), не мае ў сваім складзе этнакультурна маркіраваных слоў-кампанентаў [48, с. 38] і таму не з’яўляецца каштоўнай з лінгвакраіназнаўчага пункту погляду [49].

Заклучэнне

Выкарыстанне прыёму аднабаковай сінхранічнай праекцыі для міжмоўнага супастаўлення прыказкавых фондаў генетычна і арэальна далёкіх моў дазволіла вызначыць наяўнасць у беларускай і тувінскай мовах прыказкавых аналагаў (тоесных па змесце і па форме адзінак), а зварот да шырокага моўнага фону – дыферэнцаваць вызначаныя прыказкі-аналагі паводле ступені міжмоўнай агульнасці на ўніверсальныя (агульныя для вялікай колькасці моў, якія не маюць генетычнай роднасці і/або моўных кантактаў), інтэрнацыянальныя (агульныя для невялікай колькасці моў, якія маюць генетычную роднасць і/або моўныя кантакты) і абумоўленыя культурным трансферам (агульныя толькі для беларускай, рускай і тувінскай моў як вынік аднабаковага ўплыву рускай мовы і культуры).

Вызначаныя разнавіднасці міжмоўных прыказкавых аналагаў маюць тыпалагічную значнасць, паколькі беларуская і тувінская мовы не з’яўляюцца роднаснымі (адносяцца да розных моўных сем’яў), ніколі не мелі арэальнай блізкасці і непасрэдных моўных і/або культурных кантактаў (у тым ліку і праз рускую мову, якая аднолькава моцна паўплывала ў пэўны час як на беларускую, так і на тувінскую мовы). Вялікая колькасць прыказкавых аналагаў у беларускай і тувінскай мовах не толькі паказвае на тыпалагічную блізкасць дзвюх моў, але і дазваляе сцвярджаць тое, што, па-першае, агульнымі для розных моў могуць быць не толькі пэўныя элементы зместу і/або формы прыказак, але і прыказкі самі па сабе як цэласныя знакі мовы і культуры, а па-другое, шукаць тыпалагічна агульнае ў прыказкавых фондах розных моў з’яўляецца не менш выніковым, чым вызначаць гістарычныя і/або культурныя ўмовы, фактары і прычыны наяўнасці аднолькавых прыказак у роднасных ці арэальна блізкіх мовах.

Перспектывай далейшых даследаванняў з’яўляецца паслядоўнае супастаўленне прыказкавага фонду беларускай мовы з прыказкамі генетычна, арэальна і культурна аддаленых еўрапейскіх і азіяцкіх моў для таго, каб больш дакладна размежаваць, з аднаго боку, тыпалагічна і генетычна агульныя адзінкі, а з другога боку, арэальныя і культурныя прыказкавыя запазычанні, на падставе чаго аб’ектыўна акрэсліць колькасныя і якасныя параметры нацыянальнай своеасаблівасці прыказак беларускага народа.

Даследаванне выканана па заданні Беларускага Рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў, навуковы праект № 20231303.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Ломакина, О. В. Паремиялогия в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. – М. : Ленанд, 2015. – 294 с.
2. Бредис, М. А. Паремиялогия без границ / под ред. М. А. Бредиса, О. В. Ломакиной. – М. : РУДН, 2020. – 244 с.
3. Иванова, И. И. Паремиялогия на перекрестках языков и культур / под ред. Е. Е. Иванова, О. В. Ломакиной. – М. : РУДН, 2021. – 246 с.
4. Иванов, Е. Е. Национальная специфичность пословичного фонда (основные понятия и методика выявления) / Е. Е. Иванов, О. В. Ломакина, Ю. А. Петрушевская // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2021. – Т. 12, № 4. – С. 996–1035.
5. Бредис, М. А. Лингвокультурологический комментарий в полилингвальных словарях пословиц / М. А. Бредис, Е. Е. Иванов // Вопр. лексикографии. – 2022. – № 26. – С. 5–30.

6. Иванов, Е. Е. Лингвокультурологический комментарий в тувинско-русско-английском паремиологическом словаре / Е. Е. Иванов // Новые исслед. Тувы. – 2023. – № 1. – С. 243–258.
7. Бредис, М. А. Символика числа девять в тувинской лингвокультуре (на фоне ряда тюркских и монгольских языков) / М. А. Бредис // Новые исслед. Тувы. – 2023. – № 1. – С. 228–242.
8. Числовой код тувинской лингвокультуры в пословицах (на фоне ряда тюркских и монгольских языков народов России) / М. А. Бредис [и др.] // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 4. – С. 276–293.
9. Зиновьева, Е. И. Семья в компаративных паремиях тувинского, шведского и русского языков / Е. И. Зиновьева, А. С. Алёшин // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 1. – С. 131–145.
10. Нелюбова, Н. Ю. Аксиологические доминанты паремий как типологические маркеры тувинской, русской и французской этнокультуры / Н. Ю. Нелюбова // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 1. – С. 146–163.
11. Нелюбова, Н. Ю. Репрезентация ценностей в карельском паремиологическом фонде (на фоне паремий неродственных языков) / Н. Ю. Нелюбова // Вестн. угроведения. – 2022. – Т. 12, № 3. – С. 476–485.
12. Бредис, М. А. Провербильные факторы перевода тувинских пословиц в аспекте нормативной и полилингвальной паремиографии (на фоне русского и английского языков) / М. А. Бредис, Е. Е. Иванов // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 1. – С. 17–36.
13. Иванов, Е. Е. Семантический анализ тувинских пословиц: модели, образы, понятия (на европейском паремиологическом фоне) / Е. Е. Иванов, О. В. Ломакина, Н. Ю. Нелюбова // Новые исслед. Тувы. – 2021. – № 3. – С. 232–248.
14. Селиверстова, Е. И. Бинарные структуры в тувинских пословицах как проявление национально-маркированного видения мира / Е. И. Селиверстова // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 1. – С. 115–130.
15. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский словарь пословиц : в 2 ч. / Е. Е. Иванов. – Могилев : Брама, 2001. – Ч. 1. – 144 с. ; Ч. 2. – 164 с.
16. Иваноў, Я. Я. Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік / Я. Я. Иваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.
17. Иванова, С. Ф. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік / С. Ф. Иванова, Я. Я. Иваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.
18. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.
19. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 240 с.
20. Иваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўн. / Я. Я. Иваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
21. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.
22. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы : беларуска-іншамоўны слоўн. / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.
23. Петрушэўская, Ю. А. Моўная спецыфічнасць і нацыянальная адметнасць прыказак беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2021. – 220 с.
24. Доржу, К. Б. Сравнения в русских и тувинских поговорках, порицающих отрицательные качества человека / К. Б. Доржу // Вестн. Тувинск. гос. ун-та. – 2012. – № 1. – С. 94–98.
25. Салчак, А. М. Образ волка в тувинских и английских пословицах / А. М. Салчак // Символ науки. – 2019. – № 6. – С. 25–27.
26. Болат-оол, Р. В. Формирование образа женщины в тувинских и немецких пословицах / Р. В. Болат-оол, Н. Н. Пелевина // Вестн. Хакас. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова. – 2017. – № 21. – С. 29–32.
27. Иванов, Е. Е. Номинации животных в тувинских пословицах и поговорках: аспекты реализации и проблематика изучения / Е. Е. Иванов, Ж. В. Марфина, О. В. Шкуран // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 1. – С. 47–68.
28. Бочина, Т. Г. Контраст в тувинских пословицах / Т. Г. Бочина // Новые исслед. Тувы. 2022. – № 1. – С. 37–46.
29. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 279 с.
30. Бредис, М. А. Пословица в современной лингвистике: определение, статус, функционирование / М. А. Бредис, О. В. Ломакина, В. М. Мокиенко // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2019. – № 3. – С. 34–43.

31. Бредис, М. А. Паремии в современной лингвистике: подходы к изучению, текстообразующий и лингвокультурологический потенциал / М. А. Бредис, М. С. Димогло, О. В. Ломакина // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2020. – Т. 11, № 2. – С. 265–284.
32. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
33. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
34. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
35. Іваноў, Я. Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / Я. Я. Іваноў // Studia slavistyczne. – 2003. – Vol. 4. – P. 49–55.
36. Іваноў, Я. Я. Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў: падабенствы і разходжанні / Я. Я. Іваноў // Філолагічныя студыі. – 2011. – Вып. 6/2. – С. 53–63.
37. Alyoshin, A. Swedish parallels of Belarusian proverbs: Structural-semantic modeling / A. Alyoshin, E. Ivanov // Scandinavian Philology. – 2023. – Vol. 21, № 1. – P. 5–23.
38. Петрушевская, Ю. А. Методология определения национального, интернационального и универсального во фразеологии и паремиологии белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // WEST – EAST. Scientific Journal of ISPOP. – 2021. – Vol. 5, № 1. – С. 61–72.
39. Петрушевская, Ю. А. Белорусские параллели вепских пословиц: в поисках типологически общего и этноспецифического / Ю. А. Петрушевская // Вестн. угроведения. – 2022. – Т. 12, № 3. – С. 497–505.
40. Петрушевская, Ю. А. Тувинские и белорусские пословичные параллели (типологическая общность на фоне этнокультурной специфичности) / Ю. А. Петрушевская // Новые исслед. Тувы. – 2022. – № 3. – С. 241–263.
41. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с. ; Кн. 2. – 616 с.
42. Пословицы и поговорки тувинского народа / авт.-сост. Б. К. Будуп. – Кызыл : Тувин. кн. изд-во : Радуга Тувы, 2020. – 112 с.
43. Тувинские пословицы и поговорки / сост.-пер. М. Хадаханэ, О. Саган-оол. – Кызыл : Тувкнигоиздат, 1966. – 172 с.
44. Paczolay, G. European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese / G. Paczolay. – Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 p.
45. Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями) / М. Ю. Котова. – СПб. : СПбГУ, 2000. – 360 с.
46. Тувинско-русский словарь / под ред. Э. Р. Тенишева. – М. : Советская энцикл., 1968. – 646 с.
47. Мокиенко, В. М. Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
48. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.
49. Іванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапам. / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.

Поступила в редакцию 25.09.2023

E-mail: petrushevskaja@msu.by

Yu. A. Petrushevskaya

ANALOGUE PROVERBS IN GENETICALLY AND AREALY DISTANT LANGUAGES (BASED ON THE BELARUSIAN AND TUVAN LANGUAGES)

The article deals with the identification and verification of the possibility of typologically significant similarities (proverbial analogues) in the proverb fund of the Belarusian language in comparison with the proverbs of the Tuvan language, due to the lack of linguistic affinity and areal proximity. It is established that about 100 proverbs in the Belarusian proverb fund has an analogue in the Tuvan proverb fund. The presence of a significant number and variety of interlanguage analogues of Belarusian and Tuvan proverbs testifies to the typological closeness of the proverb funds of these two languages and allows to claim that common for different languages can be proverbs in themselves (as integral signs of language and culture), and not only certain content and/or forms proverbs elements.

Keywords: proverb, Belarusian language, Tuvan language, typological comparison, proverb analogue.